

NIRXANDINEK DERBARÊ BERHEMÊN XEBATA KELEPORÎ YA EUGEN PRYM Û ALBERT SOCINI

EUGEN PRYM VE ALBERT SOCİN'İN DERLEME ÇALIŞMASINDA YER ALAN ESERLER
HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

AN ANALYSIS OF COMPILATION WORKS OF EUGEN PRYM AND ALBERT SOCİN'S BOOK
Mustafa ASLAN*

Article Type: Research Article // Gotara Lêkolînî

Received // Hatîn: 15.11.2022

Accepted // Pejirandin: 22.11.2022

Published // Weşandin: 30.11.2022

Pages // Rûpel: 40-58

DOI: 10.55106/kurdiname.1204924

This work is licensed under the Creative Commons Attribution International License (CC BY 4.0).<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Citation/Atif: Aslan, Mustafa (2022). Nirxandinek Derbarê Berhemên Xebata Keleporî Ya Eugen Prym Û Albert Socini, Kurdiname, no. 7, p.40-58

Plagiarism/Întihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website // *Ev gotar herî kêr ji aliyê 2 hakeman va hatiye nirxandin û di malpera întihalê ithenticate ra hatiye derbaskirin.*

Kurte

Ji serê nîveka duyem ya sedsala XIXem heta dawîya nîveka yekem ya sedsala XXem gelek xebatên berhevkarî yên zargotina kurdî ji aliyê vekoler û gerokên bîyanî ve hatine kirin. Yek ji van xebatan ya du cildî ya rojhilatnas û zimannasê alman Eugen Prym û Albert Socin ya bi navê *Kurdische Sammlungen* ye.

Di vê gotarê da li ser berhemên di vê xebata navborî da cî girtine hate rawestîn. Piştî danasîna nivîskaran û rêbaza wan ya berhevkarîyê û hinek agahî derbarê ger û rêwîtiya Albert Socinî analîza berhemên di vê xebatê da ji alî naverok û avahîsazî ve hatin analiz kirin. Di çarçoveya analîza berhemên pexşan da li ser rêzincîra bûyeran û serborîyên lehengan û taybetmendîyên wan ku ji alî çîrokbêj (vegêran) ve hatine taswîr kirin hate rawestîn. Bi vî awayî hewl hate dayîn ku hêmanên derasayî yên di van çîrokan da bêne destnîşankirin. Bi heman şeweyî analîza hinek destan û stranên şer wekî mînak hate kirin û li ser taswîrên ku dengbêjan derbarê lehengan û kiryarên wan de kirine hate rawestîn.

Wekî encam du xalên sereke ji analîza van berheman derdikevin pêş: yek jê ew e ku çîrokbêj/vegêranan di honandin û pêşkêşkirina çîrok, hikayet an serpêhatîyan de gelek hêmanên derasayî û fantastîk, wekî lehengên xwedî hêzek taybet an girtina devê kanîyê ji alî mar ve, keça teyrê Sîmir ku bi xortekî re dizewice, hwd. bikaranîn e. Bi heman zîrektîyê berhemên destanî û stranî/helbestî hatine honandin. Dengbêjan cesarat û hêza lehengên van berheman birine asta herî jorîn, maldarî û comerdîya wan bi awayekî mubalexe taswîr kirin e. Ev herdu xal dikarin wekî nîşaneya gencîne û dewlemendîya edebî ya zargotina kurdî bêne nirxandin.

Peyvên Sereke: Eugen Prym, Albert Socin, Çîrok, Serpêhatî, Destan, Zargotina Kurdî

Özet

XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın birinci yarısının sonuna kadar yabancı gezgin ve araştırmacılar tarafından Kürt sözlü edebiyatıyla ilgili birçok derleme çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalardan biri de Alman dilbilimciler Eugen Prym ve Albert Socin'in iki ciltten oluşan *Kurdische Sammlungen* adlı çalışmadır.

Bu çalışmada söz konusu yazarların çalışmasında yer alan eser üzerinde duruldu. Yazarlar ve derleme yöntemleri ile Albert Socin'in yolculuğu hakkında bilgi verildikten sonra her iki ciltte yer alan eserlerin içerik ve yapı açısından analizi yapıldı. Nesir eserlerin analizi çerçevesinde olaylar zinciri ile kahramanların başından

* Doç. Dr. Zanîngeha Mardin Artuklu, Beşa Ziman û Çanda Kurdî. Mêrdîn/Tirkiye. E-mail: mustafaaslan@artuklu.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1543-3154

geçenler ve hikaye anlatıcıları tarafından tasvir edilen özellikleri üzerinde duruldu. Böylece söz konusu hikayelerde bulunan olağanüstü unsurlara dikkat çekilmek istendi. Aynı şekilde çalışmada yer alan bazı destan ve kahramanlık stranlar örnek olarak analiz edilerek dengbêjlerin söz konusu eserlerin kahramanları ve yaptıklarına dair tasvirler üzerinde duruldu.

Sonuç olarak ele alınan eserlerin analizinden iki nokta öne çıkmaktadır: Birincisi hikaye anlatıcıların masal ve hikayelerin doku ve anlatımı sırasında olağanüstü güce sahip kahraman, yılanın pınarın başını tutması, Anqa (Simur) kuşunun kızının bir genç ile evlenmesi, vs. gibi birçok fantastik ve olağanüstü unsuru becerikli bir şekilde kullanmışlar. Aynı beceri ile destan ve kahramanlık şarkıları da örülmüştür. Bu eserlerde dengbêjler kahramanın gücü ve cesaretini en üst seviyeye çıkarmışlar, onların zenginlik ve cömertliklerini abartılı bir şekilde tasvir etmişler. Bu iki nokta Kürt sözlü edebiyatının estetik ve zenginliğinin işaretleri olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Eugen Prym, Albert Socin, Hikâye, Serüven, Destan, Kürt Sözlü Edebiyatı

Abstract

From the second half of the XIX century to the end of the first half of the XX century, many compilation studies on Kurdish oral literature were carried out by foreign travelers and researchers. One of these studies is the two-volume named *Kurdische Sammlungen* by German linguists Eugen Prym and Albert Socin.

In this paper, the aforementioned work, which is consisted in two volumes is studied. After giving information about the authors and their compilation methods and Albert Socin's journey, the works in both volumes were analyzed in terms of content and structure. Within the framework of the analysis of purpose works, the chain of events, the traits and the characteristics of the heroes described by the storytellers were emphasized. Thus, the attention has been drawn to the extraordinary elements found in the stories in question. In the same way, some epic and heroic songs existing in the work were analyzed as examples, and the descriptions the dengbêjs make about the heroes and their actions are emphasized.

As conclusion, in the analysis of the works discussed two points come to the fore: First one is that the storytellers make a skillful use of many fantastic and extraordinary elements as the hero with extraordinary power, the snake holding the head of the spring, the marriage of the daughter of the Anqa (Simur) bird with a young person, etc. Epic and heroic songs are also composed with the same skill. In these works, dengbêjs maximized the hero's strength and courage, with exaggerating their wealth and generosity. These two points can be considered as signs of the aesthetics and richness of Kurdish oral literature.

Keywords: Eugen Prym, Albert Socin, Story, Adventure, Kurdish Oral Literature

Destpêk

Ji serê nîveka duyem ya sedsala XIXan heta dawîya nîveka yekem ya sedsala XXan gelek lêkolîner û zimanzanên rojavayî, rûs û ermen berhevkarî derbarê zargotina kurdî da kirine. Mînak lêkolînerê rûs yê bi navê Îosîf Abgarovich Orbelî, di salên 1911 û 1912yan de li ser navê Akademiya Zanistê ya Petersburgê li devera Wanê lêkolîn kirine. Her çend armanca lêkolînên wî li ser ermenîyan be jî, wî li navçeya Miksê û derdora wê, derbareyê kurdan de jî gelek keresteyên folklorî berhev kirine. Di pirtûka wî ya bi navê *Li Muksê Folklor û Jiyana Rojane* de derbarê folklorê kurdan de agahiyên girîng hene.

Ji xeynî Orbelî, digel Eugen Prym û Albert Socinê gelek lêkolîner û zimanzanên wekî Hugo Makas (1857-1901), Sargis Haykûnî (1832-1893), Peter Ivanovic Lerch (1828-1884), Iosif Abgaroviç Orbelî (1887-1961), Ferdinand Justi (1837-1907), Oskar Mann (1867-1917), Albert von le Coq (1860-1930) û Alexandre Jaba (1801-1894) di wan demên navborî da derbarê ziman û zargotina kurdan da berhemên giranbiha çap kirine.

Ji van kesan Hugo Makas, rojhelatnasê Almanî, di sala 1850an de bi kurmanciya bakur xebateke mezin kiriye. Di vê xebata bi navê *Kurdische Texte und Studien* (Xebat û Metnên Kurdî) de Hugo Makas digel zûgotinok, gotinên pêşyan, şeweya “bixêrhatinê” ango pêşwazîkirina mêvanan û “terqîna êzîdîyan” cî daye destanên kurdî yên naskirî wekî “Memê Alan”, “Zembîlfiroş”, “Rustem”,

“Siyamendê Slîvî” û çend stranên evînê / dîlanan û yên şeran wekî ya “Hemê Mûsîkî Axa” û strana “Mîr Magra Silêmanî”¹. Zêmarek ku dayîkek li ser lawê xwe yê nexweş dibêje û yek ku li ser kesekî bi navê Edlan Begê li Erzeromê hatiye zindankirin jî cih girtin e. Lê di vê berhema Makas da çîrokên kurdî cî ne girtin e.

Lêkolînerêkî din yê Alman bi navê Oskar Mann derbarê edebiyata gelêrî ya kurdî de kereste berhevkirine û wî ew xebata xwe di sala 1906an de bi navê *Texte in Phonetischer und Persischer Umschrift* (Lêkolînên Kurdî û Farsi) li Berlînê çap kiriye. Di vê berhema Oskar Mann de, ku bi zaravayê soranî hatiye berhev kirin û nivîsîn, bi tevayî 16 berhemên destanî hene. Varyantên destanên kurdî yên wekî “Mem û Zîn”, “Dimdim” û “Zembîlfiroş” digel varyantek hîkayeta “Fex û Stî” cî girtin e. Varyantên van heman destanan û hîkayeta Fex û Stî di berhema Eugen Prym û Albert Socinî de jî cî girtin e. Her wekî Mann, rojhilatnasê elman Frederick Albert von Le Coq jî di sala 1901ê de li herêma Mukriyan û hinek deverên bakurê Mukriyan geriyaye û digel çîrok û gotinên pêşiyar varyantên destanên kurdî civandine. Di sala 1903yan de ev keresteyên berhevkirî bi navê *Kurdische Texte* (Metnên Kurdî) li Berlînê çap kiriye. Ev xebat wekî du cild hatiye çapkirin. Cilda yekem bi alfabeya erebî hatiye çap kirin û tê de *Nûbihara Biçûkan* a Ehmedê Xanî û *Mewlûda Kurmancî* ya Melayê Bateyî cî digirin. Di cilda duyem de ku bi alfabeya latînî çap bûye de ev herdu berhem tune ne².

Di vê xebata Le Coq de bi tevahî 20 berhem cî girtine: ji vana varyantek Zembîlfiroş ji devê kesek bi navê Hafiz hatiye tomar kirin. Berhemek jî bi zaravayê zazakî derbarê Brahîm Paşa ji devê kesek bi navê Omer ibn Ali Kose hatiye girtin. Her weha varyantek din ya destana Zembîlfiroş û varyantek ya destana Memê Alan ji devê kesek bi navê Ali Gewende Delîka hatine girtin. Digel van berheman şeş berhemên bi navên cuda ji devê kesek bi navê Yaxib Oxlû Yûsib Xelîka hatine girtin. Du ji van berheman destanên bi navên Dûnya Güzeli û Şêxmûs we Înce Yûsib in. Yên din hikayetên derbarê mijarên wekî dîroka eşîreta Rîşwanan û eşîreta Xelîkan, birrîna hirîyê, çêkirina rîs û tevna konan de ne. Vebêjerek din bi navê Xafar Oxlu Seidi Bia ji Le Coq re digel destana Zembîlfiroş 9 destanên din gotin e. Ji xeynî destana Zembîlfiroş ku di berhemê de wekî hikayetê hatiye tomar kirin her çiqas yên din wekî destan hatine tomar kirin jî ew di forma şeran de ne ku di navbera du eşîr an malbatên dijber de qewimî ne.

Ji alî naverokê û berhemên tê de cî girtin e, xebata keleporî ya Eugen Prym û Albert Socinî ji xebatên navborî tevan balkêştir e. Wekî li jor jî hate destnîşankirin, mînak di xebatên Oskar Mann, Hugo Makas û Albert von Le Coq de, digel berhemên destanî û çîrokên gelêrî gotinên pêşiyar, zûgotinok û ferhenga peyivan jî cî girtin e. Lê di xebata Eugen Prym û Albert Socinî de tenê berhemên wekî hikayet, serpêhatî, stranên şer û destan hatine tomar- kirin.

Ev berhemên navborî ku di du cildan da hatine çap kirin mijara vê gotarê ne. Ji analiz û nîqaşên teorîk zêdetir, ji alî naverok, rêzeczincîra bûyeran, têkîliyên navbera lehengan, taswîra lehengan û hêza wan ve, berhem hatine nirxandin. Berhemên di herdu cildan da dikarin di bin banê du beşên sereke bîne dabeşkirin: berhemên pexşan ango vegotinên gelêrî ku bi piranî yan serpêhatî yan jî derasayî ne û berhemên helbestî ku ew jî bi piranî destanî ne (stranên şer an zêmar jî di nav de), lê hinek ji wan pexşan, hinek hem pexşan hem helbestî û hinek jî helbestî ne. Çi pexşan bin çi helbestî bin, zêdetir derbarê berhemên ku varyantên wan zêde nayên naskirin an ji alî struktur (avahîsazî) û rêzeczincîra bûyeran ve taybetmend in nirxandin hate kirin. Her çiqas ji alî hunera edebî ve pir dewlemend in jî destanên wekî “Mê û Zîn”, “Zembîlfiroş”, “Dimdim”, “Evdal Xan”, “Qewlê Newala Sîsebanê” û “Hespê Reş” ku di cilda duyem da cî girtine, li derveyî nirxandinê hatin girtin, lewre ev berhemên

¹ Di metnê resen de navê van berheman weha ye: Mem û Zînê, Zembîlfiroş, Rustem, Sîamet Esselîwî; Hamy Musîkî, Mîr Magra Sulaymanî

² Ji bo vê xebatê me sûd ji vî cilda bi alfabeya latînî sûd wergirtiye.

navborî hem naskirî ne hem gelek varyantên wan hene û digel vê jî ji mêj de bûne mijara xebatên zanistî

Gotar ji sê beşên sereke pêk tê. Di beşa yekem da agahî derbarê nivîskaran û berheman da hatine dayîn. Piştî danasîna nivîskaran di serê beşê da berhem bi giştî hatine danasîn, agahî derbarê wan da hatine dayîn.

Di beşa duyem de, berhemên pexşan di bin du sernavan de, “serpêhatî” û “çîrokên xwedî hêmanên derasayî” hatine nirxandin û analîza hêmanên derasayî û karakteran (lehengên) hatiye kirin. Ji çîrok an serpêhatîyên ku zêde nenas in, varyantên wan ku di xebatên din da cih girtine wekî referans hatine dayîn.

Di beşa sêyem da jî berhemên helbestî û destanî di bin sê sernavan de, “stranên evînê”, “stranên şer” û “destan” hatine nirxandin. Bi taybetî li ser taswîrên ku dengbêjan derbarê kesayetîya leheng û kirinên wan ên derasayî hatiye rawestîn, bi riya mînak berhem hatine analîzkirin.

Di encamê da me hewl da em balê bikşînin ser hunera dengbêjî û vegêrana (çîrokbêjî) kurdî di afirandin, îcrakirin û pêşkêşkirina berhemên zargotînî de. Her weha bal hate kişandin ser hunera vegêran û dengbêjên kurd ya bikaranîna hevoksazî û rengdêran di taswîra erdnîgarî û têkilîyên mirovantîyê de û bi taybetî jî têkilîyên civakî da.

Agahî derbarê nivîskarên xebatê de³

Ji nivîskarên xebatê Albert Socin (1844-1899), li çend zanîngehên ewropî zimanên rojhilatî xwendiyê. Sala 1867an da ji zanîngeha Halle (Berlîn) pîleya doktorayê wergirtiye. Di navbera salên 1868 û 1870an da li Rojhilat maye û tevî Eugen Prym xebat û lêkolîn li ser zimanên Erebi, Suryanî û Kurdî kirine.

Eugen Prym (1843-1913) jî wekî Albert Socin rojhilatnasekî almanî ye. Zanista Zimanê Berawirdker û Zimanên Rojhilatî xwendiyê û di sala 1868an pîleya doktorayê ji zanîngeha Bonn wergirtiye. Ji bo lêkolînên ser zaravên nûjen bû hevparê Albert Socinî di geştên ber bi Rojhilat ve. Li Şamê kesekî suryanî ji herêma Tûrabidîn nas kir û gelek helbest, çîrokên gelêrî keleşorî bi suryanî û kurdî ji devê wî girtin û di sala 1881an da çap kir. Ev xebat bû bingehek ji karên wî bi Albert Socin re yê di rojên pêş de. Jiyana xwe bi mamostetî û hînkirina zimanên sanskrîtî û farisî li zanîngeha Bonn bûrand.

Derbarê kesên ku berhem ji wan re gotine de, nivîskaran ne di pêşgotina cildê yekem da û ne di pêşgotina cildê duyem da agahî nedane. Tenê di rûpelên XV-XVIIIan yê cildê duyem da derbarê vê babetê da Albert Socinî hinek agahî dide. Lê pêşî hin agahîyan derbarê gera xwe ya li herêma dide. Paşê behsa hevdîtina xwe ya bi kesên ku ji wan berhem berhev kirine dike, bêtî ku navên van kesan diyar bike. Dibêje ku ji bo şirovekirina van berheman wî carnan alîkarî ji hin kesan xwestiye, lê ev kes kî ne Socinî tu agahîyan nade.

Digel vena Socinî radigihîne ku di meha Hezîrana sala 1870yê da ew ji Mûsilê derketiye û berê xwe daye gundê Tilkêfê ku niştecihên wî xaçperest bûn. Socinî wan bi navê “fillehan”⁴ dide naskirin. Li wir çend rojan maye û ji devê niştecihên gund hin stran tomar kirine. Piştê, ji wir çûye gundê Alqoş yê xaçperestan û çend rojan li dêra gund maye. Socinî dibêje ku li vî gundî li dengbêjekî kurd rast hatiye û ji devê wî helbesteke dirêj qeyd kiriye⁵, lê dengbêjî nikaribû ji Socinî re helbestê xweş şirove bike, ji ber ku xweş bi zimanê erebî nizanibû û xelkên Alqoş jî xweş bi kurdî nizanibûn da ku di wergerê da alîkariya wî bikin. Socinî ji Alqoş derbasî Duhokê dibe û li wir keşeyekî Keldanî yê bi

³ Agahîyên jêrîn ji pêşkêşiya cildê yekem ya bi elmanî, li ser daxwaza me ji alî Farûk Îsmail ve bi kurtasî hatine werherandin.

⁴ Wekî tê zanîn kurdên misilman ji xaçperestên suryan û ermen re dibêjin “filleh”.

⁵ Berhema 27an ev helbest e ku varyantek destana *Kelha Dimdim* e.

navê Yûnân⁶ nas dike; ev keşeyê ku bi kurdî jî zanîbû helbesta ku Socinî li Alqoş berhev kiribû jê re şirove dike.

Piştî Socinî ji Duhokê diçe Zaxoyê û li dêra Mar Yaqûb çend rojan dimîne⁷. Piştî çend rojan Socinî biryar dide ku ji bo karê wî Zaxoyê cihekî baş e, loma li wir dimîne. Li gor agahîyên ku Socinî dide ew bi tevahî sê hefteyan li Zaxoyê maye û li wir li dengbêjekî kor rast tê ku jê re çend stranan bi zimanê suryanî dibêje. Lê piştî ji ber ku gelê Zaxoyê bawer nedikir ku armanca wî berhevkarîya çîrok û stranan e, jê re astengîyan derdixin. Herweha dengbêjan, ji ber ku baş bi erebî nizanîbûn û ji tîrsa ku Socinî şiroveya berhemana bi erebî ji wan bixwaze, jê re stran negotin e. Socinî dibêje ku dîsa jî wî hinek dengbêj qayîl kirin da ku jê re bistrên, hin kesên derdorê jî jê re wergera stranên ku hatin gotin kirin. Socinî ji dengbêjên ku jê re stran e re behsa dengbêj Binhasê cihû dike ku bi kurdî û “fillehî” zanîbû û di nav gel da bi navê “Rawî” (gotbêj) dihat naskirin. Socinî dibêje ku Rawî ango Binhas li nav êlên herêmên Botan û Hekarê digerîya û dengbêjekî navdar bû. Lê ji xeynî van agahîyan Socinî tu agahîyên din nade û zelal nake gelo berhemên ku di cildê duyem da cih digrin ji devê Binhasê rawî girtine yan na.

Wekî hemû xebatên kurdî yê kevin, Eugen Prym û Albert Socinî berhemên ku berhev kirine bi tîpên Erebi nivîsîne. Lê ji ber ku li hemerî hinek tîpên bêdeng ên zimanê kurdî tîpên erebî tunene, wan rêbaza tîpguhêzîya ku di nav lêkolinerên ewropî yê ku li ser zimanên rojhilatî dixebitin bi kar anîne. Bi sîdwergirtina ji vê rêbazê wan alfabeyek latînî ya taybet ji bo xebata xwe ya keleporî amadekirin e. Bi xêra vê alfabeyê digel hinek zehmetîyan mirov dikare berhemana bixwîne û naveroka wan fêma bike.

Agahî Derbarê Berhemana de

Wekî li jor amaje pê hat kirin, berhema Eugen Prym û Albert Socinî ji du cildan pêk tê: Cildê yekem ji alî Eugen Prym û Albert Socinî ve hatiye çapkirin û di nav da 13 çîrok û 17 stranan cî girtine. Di vî cildî da tenê destanek ango varyantek derbarê Ezdîn Şêr da cî girtiye. Li gor mijar an naveroka wan, ji 17 stranan -ji xeynî strana Casimo- stranên cildê yekem tevde yê evîne ne. Dudo ji van stranên evîne (Strana Ferho û ya Faris Axa û Brahîm Axa), ji yê din cuda ne, lewre di formata stranên şer da hatine gotin. Mînak li ser keça Brahîm Axa ku Faris Axa wê dixwaze û birayên wê dij derdikevin, şer di navbera herdu malbatan derdikeve, çend kesan ji hev dikujin lê dawîyê keça Brahîm Axa ji Faris Axa re dimîne. Bi heman şeweyî Ferho keça Îskan Axa dixwaze, lê birayên wê dij derdikevin û ev jî dibe sedema şer di navbera wan da; herdu malbat mêran ji hev dikujin lê di dawîyê da Ferho keça Îskan Axa ji xwe re tene. Di vî cildî tenê yek zêmar ya bi navê Casimo cî girtiye. Di çavkanîyên berhevkarî yê berdest da em li varyantê vê stranê rast nehatin. Ji naveroka wê tê famkirin ku dayîka Casimo pîrejinek e û Casimo ji alî du kesên bi navê Xoce Tomas û Hesen Beg ve tê kuştin. Bûyer li herêma navbera Zaxo û Cizîrê qewimîye; Casimo bi zordarî hatiye kuştin û dayîka wî ji desthilatdaran xwestiye ku kujerên lawê wê bîndarizandin lê kesî bersiva wê nedaye.

Wekî sernavê berhemê jî diyar dike çîrok û stranên vî cildî li herêma Torê ango Tûrabdîn hatine berhevkirin û bi devoka vê herêmê hatine gotin. Ji alî naverok û mijarê ve çîrok balkêş in; hin ji wan di forma “serpêhatî” / “memorat” an da ne. Her weha ji stranên evîne ku di cilda yekem de cî girtine ya Mihemedê Hena pir balkêş e. Lewre derbarê evîna keça Şêxê Ewêna û Mehemedê Hena yê xaçperest da ye. Di edebiyata devkî ya kurdî da gelek stranên derbarê evîna misilman û xaçperestan de hene, lê herdem mijar evîna navbera xortekî kurdê misilman û keçek xaçperest de ye, weke mînaka

⁶ Di metnê resen da (r. XVI) “Yûnan” hatiye nivîsandin, lê bi bakweriya me ya rast “Yûhan” e.

⁷ Di jêrenotên rûpelên 272 û 273an yê cildê duyem da Albert Socin dibêje ku wî du stranên nav nediyar (39 û 40) li vê dêrê berhev kirine. Di herdu stranan da jî behsa derdora Nisêbînê û Mêrdînê tê kirin. Lê dêra ku Socin bahs dike ne Dêr Mar Yaqûba ku li gundê Telesseqif/ Tisqûya, 30 km li bakurî Musilê dimîne û dikeve navbera Elqoşê û Telkêfê da heye.

strana bi nav û deng ya Kirîvê. Berovajî van mînanan strana Mihemedê Hena derbarê evîna keça şêxekî de ye ku li gorî stranê li Ewêna dimînê. Li jêr em ê nixandina vê bikin.

Cildê duyem ji alî Albert Socinî hatiye çapkirin û bi tevahî 21 berhem tê da hene. Ji wan dudo bênav 6 stranên evînê û 5 stranên şer in ku di formata destanî da hatine honandin. Destanên naskirî, wekî “Mem û Zîn”, “Yûsif û Zuleyxa”, “Zembîlfiros” (du varyant), “Cembelî”, “Rustem” (du varyant), “Dimdim”⁸ û varyantek destana “Ezdîn Şêr”, di vî cildî da cî girtine. Ji keynî van destanek evînî ya bi navê “Ferx û Sitîyê” ku wekî pexşan hatiye gotin jî di vî cildî da heye. Varyantek vê destanê ji alî kurdolog û folklorzanê kurd Hecîyê Cindî ve bi navê “Ferxê û Stîya Ala” di destpêka sedsala XXem da hatiye berhevkerin û di sala 1957an da berhema bi navê *Folklor Kurmancîyê* da hatiye çapkirin⁹. Ev varyant jî wekî ya di xebata Socinî de pexşan e. Her weha birayên Celîlan jî di sala 1957an da ji devê çîrokbêjek ermen varyantek heman berhemê bi navê “Stî û Ferxî” qeyd kirin e û di sala 1978an da berhema bi navê *Zargotina Kurda* da çap kirin e¹⁰. Her çiqas mijar û lehengên sereke yek bin jî her sê varyant ji hev cuda ne. Li vir ya balkêş ev e ku wekî hemû destanên kurdî ev her sê varyant li du erdnîgarîyên ji hev dûr hatine gotin û di demên cuda da hatine berhevkerin. Zimanzanê elman Oskar Mann jî varyantek heman destanê bi navê “Shekh Färkh û Khatûn Ästi” (Şêx Ferx û Xatûna Stî)¹¹ bi zaravayê soranî berhev kiriye. Ev varyant berovajî ya Socinî helbestî ye. Her weha Sadiq Bahaeddin Amêdî varyantek vê berhemê di sala “1972an da ji Seîdê Pîroy ji gundê Darhozanê bi ser Zaxo” berhev kirîye. Amêdî destan wekî “Çîroka Sitî û Ferxê” bi nav kiriye, (Amêdî, 2013, r. 52). Her çiqas beşin jê helbestkî bin jî ev varyant bi piranî pexşan e û dibe ku loma Amêdî ji vê berhemê re gotiye “çîrok”.

Sê destanên dîni jî di cilda duyem da hene. Dudo ji wan destanên bi nav û deng, “Newala Sîsebanê” û “Qewlê Hespê Reş” in. Varyantên van herdu destanan ji alî kesên wekî Feqîyê Teyran û Ehmedê Xanî ve hatine nivîsandin. Nusxeyek destana “Newala Sîsebanê” ku ji alî Feqîyê Teyran ve hatiye nivîsandin, di koleksiyona Alexandre Jaba da cî girtîye. Varyantek vê destanê di xebata keleporî ya berhevkar Sadiq Bahaeddîn Amêdî bi navê *Folklor Kurda* da bi navê “Sîseban” cî girtîye. Berhevkar dibêje wî ev varyant “ji nivîsîna ku Muhsîn Salih ‘Ebdul’ezîz di 05.02.1970 da ji destnivîseka bênav” girtîye, (Amêdî, h.b., r. 134). Li gorî agahiyên ku Jaba ji Mela Mehmûd Beyazîdî vediguhêze Feqîyê Teyran destana “Qewlê Hespê Reş” (ku wekî hespê Hz. Muhammed tê qebûlkerin) jî bi helbestî nivîsîye. (Jaba, 1860, r. 8). Folklorzan Ordîxan û Celîlê Celîl jî varyantên van herdu destanan ji nav kurdên Qafqasyayê berhev kirine û çap kirine¹².

Ya sêyem, ku bi navê “Cimcime Siltan”/”Siltan Cimcime” hatiye qeydkirin, derbarê rasthatina Îsa Pêxember li qoqê serî yê mirovek mirî da ye. Ev cara yekem e ku di berhemeke nivîskî da em li vê destanê rast tên. Tenê nêzîkî çil sal berya niha mirovek ji herêma Nisêbînê, navçeya Mêrdînê varyanteke kurt ya vê destanê digot¹³. Lê li gorî agahiyên ku dîrokzan Farûk Îsmail bi dest xistine, du destnivîs bi vî navî, bi zaravê Goranî, di nav Destnivîsên Kurdî li Berlînê, yên ku Oskar Mann ji Kermanshah dane hev, hene¹⁴. Ev berhem ku helbestek di forma mesnewî da û li ser kerametên

⁸ Varyantek din ya vê destanê bi navê Evdal Omer (33) di vî cildî cî girtî ye.

⁹ Bnr. Cindî H., 2016, *Folklor Kurmancîyê (Berevok)*, Lîs: Diyarbakir, rr. 115-138.

¹⁰ Bnr. Celîl O. & Celîl C., 1978, *Zargotina Kurda, Para I*, Neşîrxana Naûka, Moskova, rr. 203-213.

¹¹ Bnr Mann O. 1906, *Die Mundart Der Mukri-Kurden*, Druck Und Verlag. Von Georg Reimer, Berlin, rr. 136-192.

¹² Bnr. Celîl C. 2004, *Keşkûla Kurmancî*, Wien, rr. 265-301.

¹³ Beriya nêzîkî 40 salan carekê min bi xwe jî li vî kesî ev hikaye guhdarî kir.

¹⁴ 1- Ms.or.oct 1153: Navê nivîskar tune, Daner: Ni'matullâh, di 1. Şa'bân 1313 h. / 16. Jan. 1896 de, 6 rûpel e; 2- Ms.or.oct 1179. Nivîskar: Malla Nûr-'Alî Kandûlayî. Navê Daner tune, sala 1318 h. / 1900-1901, li Kermanshahê, ji ber nusxeyek Orîjînal, ji sala 1250 h. / 1834-1835, hatiye nivîsîn û 16 rûpel e. Ez spasîya Farûk Îsmail dikim ku ev agahî dane min.

('ecêbên) Îmam 'Ali yên ku li Babilê qoqek avêtî bi jiyân kir û pê re axivîye, di nav Şîfîyan da gelek berbelav e. Di destanê da Îsa Pêxember pirsan ji qoq dîke û qoq jî bersiva wî dide. Di dawîya cildê diduyan da helbestek Sîyapûş û yeke Elî Herîrî jî cî girtîye. Ji agahiyên di pêşgotina cildê duyem da tê famkirin ku piranîya berhemên di vê cildî da ji alî Albert Socin ve, li Zaxoyê hatine berhevkirin¹⁵. Berhemên di cildê duyem da bi devoka Botan hatine nivîsandin. Ji xeynî destana *Mem û Zîn* ku hem pexşan û hem menzûm hatiye gotin du varyantên destana Rustem, destanên din helbest ango menzûm in.

Nirxandin Berhemên Pexşan (Çîrok û Serpêhatî)

Ji alî honandina avahîsazîya çîrokan ve vebêjer serkeftî ye, lê gûman bi mirov re çêdibe ku wî hin beşên çîrokan di dema gotinê da lê zêde kiribin¹⁶. Di çîrokan da peyvên argo û erotîk bi şeweya dubare hatine bikaranîn. Gelo çîrokbêj ev peyv wekî bihîstine bi kar anîne yan wîna li çîrokan zêde kirine, em nizanin. Wekî em ê hewl bidin li jêrê destnîşan bikin, ji alî naverokê û hêman û karakter/lehengên derasayî ev çîrok pir dewlemend in. Hinek ji wan di formata çîrokên derasayî/fantastîk da hatine gotin. Hebûna mar wekî lehengê sereke di çîroka 2an û 10an da an jî lehenga keç ku li pêşberî mirovên din xwe dîke meymûn herweha lehenga çîroka 13em ku keça teyrê Sîmir e lê dema bedlê teyra ji xwe dîke dibe mirov, sê mînakên çîrokên fantastîk in. Di xebata ansiklopedîk ya birayên Celîlan da çîrokek bi navê "Tîrem'er" ku leheng mar e û wekî "Şah Meymûn"¹⁷ li pêşberî mirovan mar e lê di rastiya xwe da xortekî lawîn e û yek bi navê "Xatûn Meymûn"¹⁸ ku varyantek çîroka "Şah Meymûn" e cî girtine. Ji xeynî van mînakên hema hema di tevahiya çîrokên di berhema Prym û Socinî de lehengên lawir hene û hinek ji wan wekî mar lehengên sereke ne. Li gor Dorson, di çîrokan de lehengên lawir wekî "aktorên [lîstikvanên] rasteqîn yên di lîstikekê de ne. Heta her çiqas navên lawiran li ser wan be jî ev aktor temsîla mirovan in û êrişkarîyên dijminî û hêvîyên fantezî yên di çîrokan de temsîl dikin. Edebiyata gelêrî ji jiyana derve zêdetir gire (stres) û tirsên çandê destnîşan dikin." Ji ber vê Dorson îdia dîke ku France Boas û "hevalên wî yên folklorzan bi şaşî lehengên lawir yên çîrokan wekî lawirên rasteqîn dinirxênin" lewre ev "aktorên lawir di heman demê de temsîla mirovên xeternak sadîst an mirovên dewlemend û xwedî hêz dikin" (Dorson, 1963, r. 103). Dema mirov bala xwe dide çîrokên berhema Prym û Socinî vê nirxandina Dorson bi zelalî dibîne, lewre her çiqas leheng wekî mar hatibe binavkirin jî di rastiya xwe de ew mirovekî ku li dû tolhildanê ye ji mirovên ku zerer û tadeyî danê. Bi heman şeweyî lêhengên lawir wekî roví bi rola xweyî xapînok, hirç bi bi hêza xwe ya zordar di hîkayetan de cî girtin e. Li jêrê em ê di bin du sernavan serpêhatî û çîrokên derasayî ango fantastîk ji alî cure û mijarê ve binirxênin û bi riya çend mînakên hewl bidin balê bikşênin ser hebûna lehengên lawir wekî temsîlkarên mirovan.

a) Serpêhatî

¹⁵ Berhemên ku Socin li Zaxo berhev kirin e ev in: 26. Hespê Reş, 27. Cimcime Siltan, 30. Boz Beg, 31. Heme Teyar, 33. Evdal Omer, 34. Ezdîn Şêr, 35. Kakeyî Efendî, 36. Xezalê, 37. Cembeli, 42. Beyta Bilbil, 43. Sîyapûş û 44. Elî Herîrî

¹⁶ Ji xwe nivîskar bi xwe balê dikşênin ser vê xalê. Mînak dibêjin ku dengbêj Cano (Schano) ku navdartirîn dengbêjê Torê ku wan balpiştî pê dîkir, deq diguhertin û xweşik nizanibû ji ber bistra (Prym, E. & Socin, A., 1890, r. XIX).

¹⁷ Di metnê resen de nivîskaran sernav li berhemên çîrokî ne kirine, berhem bi jimariyên romayî I, II, III... hatine rêz kirin. Lê ji bo analîzê me li gor navê lehengê sereke berhem binavkirin e. Mînak ev çîroka ku me navê Şah Meymûn lê kiriye di metnê resen de çîroka XIem e.

¹⁸ Bnr. Celîl O. & Celîl C., 2015, *Zargotîna Kurda: Çîrok, Çivanok*, Cild. 9, Înstîtûta Kurdzanîyê, Wien, rr. 226-244; 461-466.

Ji xeynî çîroka “Mêrik û Jina Wî” ku kurt e û derbarê sêdaqeta navbera jin û mêr da ye, çîrokên din ku serpêhatî ne ji alî mijar û honandinê ve balkêş in. Naveroka wan derbarê têkilîyên mirovan da ne; di tevan da pêbawerî, bêbextî, xayîntî, kuştin heye. Herweha di wan da pend hene, ango hişyarî didin mirov da ku karên çewt nekin, li dij pîvanên exlaqî yê civakê tev negerin. Mînak di çîroka “Mêrik û Jina Wî” da mêr bi jina xwe ne bawer e û lê di şikê da ye ku bi mêrên din re têkeve têkilîya cinsî. Piştî ku jin vê dibîne, bi mêrekî din wî dixapêne û piştê jê re dibêje ku ew bi mêrî re kete têkilîya cinsî. Li ser vê mêrik diçe bajêr ji bo kar bike û hin dirav bi dest bixe. Li wir ew jî carek bi jinekê re dikeve têkilîya cinsî û vê yeke ji jina xwe re dibêje. Piştê herdu soz didin hev ku carek din tiştên weha nekin.

Çîroka “Wezîr” jî bi heman şeweyî hatiye honandin û di dawiyê da peyam ev e ku ger mirov li dijî îradeya Xweda derkeve, ew ê têk here. Lehengê sereke wezîr xwedî du keç û du lawan e û digel dijderketina derdora wî ku jê re dibêjin ev yek li dijî îradeya Xweda ye, keç û lawên xwe li hev mahr dike. Piştê hem herdu lawê wî, hem ew dimirin û kesên din herdu keçên wî û jina wî li xwe mahr dikin.

Serpêhatîya “Yûsif û Selîm” wekî çîrokên din, ji alî vegêran ve bi hostayî hatiye honandin. Digel hebûna hefrît wekî leheng û hêman derasayî çîrok pirtir di formata serpêhatîyê da hatiye honandin lwere peyamên giring têda hene ku mirovan hişyar dikin da ku di têkilîyên bihevê da çewtîyan nekin û xwe ji tevgerên dijexlaqî dûr bikin. Çîrok derbarê hevaltîya van herdu kesan da ye ku li girtîgeha Amedê hev nas dikin. Ya balkêş ew e ku li ser şertgirtinê pêşî Selîm jina Yûsif jê distêne û dibe Mûsilê, paşê Yûsif diçe hem jina xwe hem ya Selîm direvêne û tê bajarê xwe Mêrdînê. Li ser vê Selîm tê Mêrdînê, mala Yûsif ku di girtîgehêda ye li Amedê, jina Yûsif û jina xwe dixapêne û wan carek din dibe Mûsilê. Di dawîya çîrokê da Selîm û jina xwe dimrin û, piştî ku ji girtîgehê derdikeve, Yûsif diçe Mûsilê jina xwe tene.

Çîroka “Yûsif Bajarî” derbarê serborîya keçekê da ye ku bavê wê ji ber feqîrîyê wê difroşe bazirganekî. Çîrok ji kirinên ku mirovên cuda cuda (xulam, bazirgan, wezîr) ténin serê vê keçikê pêk tê. Di dawîya çîrokê da keçik li wezîr tê mahrkirin bêyî daxwaza wê! Serpêhatîya dawî derbarê kurê jinebiyekê da ye. Wekî em zanin pirîn caran lehengê çîrokên kurdî xortekî sêwî, bav mirî ye û piştî gelek bûyerên ku tén serê wî û astengîyan lehengê xort digihe armanca xwe. Ev çîrok jî bi heman şeweyî hatiye honandin. Xort ji alî rêvbirên bajêr wekî paşa tê bijartin, lê piştê gelek bûyer tén serê wî û dawiyê digel hemû astengîyan serkeftî dibe û wekî paşayê bajêr dimîne. Di vê çîrokê da xala balkêş ew e ku yek kesên ku astengîyan ji paşa re derdixê hefrîtek e ku jina paşa bi zor li cem xwe digire, pê re dirazê, ji hefrît lawek ji jina paşa re çêdibê, lê paşê ev law ji alî paşa tê xwedîkirin û li ser daxwaza paşa diçe bavê xwe yî hefrît, ku tê êrişî bajarê wan dike, dike (Prym & Socin, 1887, r. 12-14).

b) Çîrokên xwedî hêmanên derasayî

Piraniya çîrokên di vê berhemê de xwedî hêmanên derasayî ne. Yek ji van çîrokan ya bi navê “Ferhat Axa” ye. Çîrok bi kurtasî weha ye: Lehengê çîrokê Ferhat Axa hîna di zikê dayîka xwe de ye dayîka wî dimre, wê dixin tîrbê. Di tîrbê da Ferhat ji dayîk dibe. Piştî ku bavê wî jê haydar dibe, diçe wî ji tîrbê derdixê û mezin dike. Ferhat Axa di cihê bavê xwe da dibe axayek tundrew. Gel serî li ber radike û ji welat derdixin. Ferhat Axa diçe warek ku niştecih bi roj kêç in bi şev mirov in. Piştî gelek bûyer ku tén serê wî, Ferhat Axa digel du jinên xwe vedigere welatê xwe. Çîrokbêj çîrokê weha bi dawî dike: “Du jin ji xwa re anîn, weka wa nîna. Herdû jin tevda bi hemil bûn, Xwedê du kurik dayê, salik dî Xwedê du keçik dayê. Mezin bûn, li mal li hev mahrkirin. Xwedê mala wî zêde kir, bûn şêst nefis, li mal ji hev di zewicin.” (Prym & Socin, h.b., r. 3).

Çîrokeke din ku xwedî hêmanên derasayî ye ya binavê “Mar û Kurê Wezîr” e. Çîrok bi têkilîya navbera mirovekî xizan (feqîr) û marekî dest pê dike. Mar her roj zêrek ji mirovê xizan re tîne ta ku rojek lawê mirovê xizan dixwaze mar bikuje û zêran tevan ji qula mar derxe, lê bi ser nakeve û mar wî

dikuje. Ev beşa destpêkê ya vê çîrokê wekî çîrokek ku li herêma Mêrdînê tê gotin. Di varyanta herêma Mêrdînê de tê gotin ku mirov mar ji devê teyrekî xelas dike, li hemberî vê qenciyê mar her roj zêrekî têne devê qula xwe û dide mirov, ta ku rojek lawê mirov tê û êrîşî mar dike ji bo bikuje û zêrê di qula wî da tevda derxe. Mar pê vedidê û dikujê, piştî bavê law tê êrîşî mar dike û dûvê wî jê dike lê mar nayê kuştin. Paşê mirov poşman dibe û ji mar lêborînê dixwazê û pêşniyaz dike wekî berê bibin dost lê mar dibêje “na, here heta ku tirba lawê te pêşberî te bê û dûvê minî qut li bîra min bê em nikarin carek din bibin dost”. Lê varyanta di berhema Pyrim û Socinî da çîrok berdewam dike, lewre mar namire û dibe lehengê sereke yê çîrokê. Piştî şerê navbera wî û xortê ku hewl da wî bikuje xwe diguhere dibe derya û rê li ber bazirganekî digire, wekî derya bi bazirgan re xeber didê, baca rê jê dixwazê, bazirgan wekî bac barê hêstirek didiyê. Paşê derya dîse dibe mar û baca xwe dibe şikefta xwe, vedike ku jinek tê da ye. Lawê wezîrê Qoçesarê ku derketiye nêçîrê li mar û keçikê rast tê, bi wan re diçe şikeftê. Keça Delû Mîrxanê Kîkî¹⁹ jî li heman şikeftê ye; mar keçikê li lawê wezîr mehr dike, zora jina ku ji Mûsilê di nav barê bazirgan de derketiye diçe, ji şikeftê derdikeve diçe. Paşê lawê wezîr û jina wî li du hespên “bayî” siwar dibin, hesp wan ji şikefta mar derdixin, dibin Qoçesarê. Mar bi dû wan dikeve û keçikê direvêne. Lawê wezîr bi alîkarîya mîrê cinan jina xwe ji destê mar rizgar dike, çîrok bi dawî dibê.

Heman hêmanên derasayî di çîroka “Marê Devê Kanîyê” da jî hene. Ev çîrok jî weha dest pê dike: Li gundekî kanîyek heye, gundî ava xwe jê tênin. Rojekê marek tê dikeve devê kanîyê û nahêlê gundî ji xwe re avê jê bibin; ji wan re dibêje “her roja îne keçikekê bidine min, ez bixwim, ez ê avê berdim” (Pyrim & Socin, h.b., r. 23). Her îne keçikekê dixemilênin û ji mar re dibin. Rojek dor tê ser keça siltan, “ew xemilandin ji zîv û zêr, ew bi tenê çû devê kahnîyê”. Efrît li keça siltan digere; hat devê kahnîyê, keça siltan dî, rahişt keça siltan. “Mar dî efrît rahişt keçikê, mar bderket, hat efrît. Sultan û bajar difericin; efrît û mar şer dikin. Efrît şûr kişand û mar devê xwa vekir, rahişt lingê efrît, di devê xwa danî. Efrît şûrek li nivê wî xist, kir du perçe. Keçik sax ji zikê mar bderketin” (Pyrim & Socin, h.b., r. 23). Di berdewamiya çîrokê de siltanê mara digel artêşa xwe diçe efrît dikujê û keçikê têne cem xwe. Piştî mar bi jina mirovek bi navê Çeleng Evdal ê Keleha Comanîyê vedidin, jinik dimrê. Çeleng Evdal diçe cem siltanê mara gilî dikê ku maran bi jina wî veda ye. Siltan di cihê jina wî de keça siltanê ku ji efrît standibû dide Çeleng Evdal. Dema bavê keçikê dibihîze tê bi ser kelehê de digrê deh kesan digel Çeleng Evdal dikujê û keça xwe dibe mal. Piştî deh rojan keçik jî dimrê û bi vî awayî çîrok bi dawî dibê.

Çîrokeke din ku bi hêmanên derasayî xemilandîye ya *Şah Meymûn* e. Şah Meymûn darî çavan²⁰ meymûn e lê di rastiye da jineke spehî (xweşik) ye. Balkêş e ku hin caran leheng mêr be jî wekî çîroka “Tîremar” ku brayên Celîlan berhev kirine leheng ango “tîrem‘er” di rastiya xwe da xortekî çeleng û lihevhatî ye û wekî Xatûn Meymûn xwedî hêzên derasayî ye. Di hin çîrokên ku mijara vê xebatê ne da hirç wekî lehengê sereke ye; lê lehenga hirç her tim mê ye û mirovekî ciwan û çeleng dîl digire û wekî hevjinê xwe zorê lê dike ku pê re têkeve têkilîya cinsî. Li herêma Mêrdînê ku Tûrabidîn beşek jê ye, di nav gel da çîrokên derbarê hirça ku mêran dîl digire û bi zor bi wan re dikeve têkilîya cinsî, an derbarê hevalîya hirç û mirovan de, têne gotin. Di çîroka “Lawê Pîrebîyê” da bi heman şeweyî hirçeke mê, xortê ku şahê mara xezîneyek dabûyê bedêla marê ku xwedî kirîye, dixapêne bi mahneya ku ew ê jî xezîneyekê bidîyê û wî li cem xwe dîl digire. Piştî şerê wî ji destê hirçê rizgar dike, dibe cem xwe. Di berdewamiya çîrokê da lehengê xort rizgar dibe û bi keça şer re dizewice, wê direvîne tê welatê xwe...(Pyrim & Socin, h.b., r. 28-30).

Çîroka bi navê “Herdu Xulamên Osman Beg û Keça Teyrê Sîmir” jî ji hêman û bûyerên derasayî pêk tê. Herdu birayên xulam keça teyrê Sîmir ku ji alî evd ve hatiye dîlkin, rizgar dikin, paşê ji bo keçikê şer dikin û yek ji wan birayê xwe dikuje, keçikê li xwe mahr dike. Lê demek paşê

¹⁹ Delû Mîrxanê Kîkî yek ji lehengê strana şer ya Boz Beg e ku di cildê duyem da cih girtîye.

²⁰ Ev biwêj li herêma Tûrabidînê tê gotin di wateya “le çavan”.

dilê jina xwe dihêle, ew jî bedlê teyra li xwe dike û diçe welatê bavê xwe, Deşta Helanê. Dema leheng tédighêje ku jina wî winda bûye, dest pê dike lê digere, li teyrê rast tê, teyr wî li ser pişta xwe dideyne û dibe Deşta Helanê. Leheng li wir diçe mala teyrê Sîmir, jina wî leheng nas dike, dibêje dayîka xwe ku ev hevjinê wê ye. Bavê wê qebûl dike ku leheng jina xwe bibe û here. Wekî em dibînin di vê çîrokê da jî wekî yên din hêman û karakterên derasayî, (evd, teyrê sîmir, keça wî ku hem dibê teyr hem jin, tevgera teyrê din ku leheng li ser pişta xwe dike dibe Deşta Helanê, welatê teyrê Sîmir) hene û digel lehengên mirov tevdiagerin.

Bi gotineke din, hem leheng hem bûyerên van çîrokan tev derasa ango fantastîk in. Di gelek çîrokên kurdî yên derasayî da lehengên derasayî wekî dêw/dêwê heft serî, hefrît, cin/mîrê cina, hene ku hinek ji wan alîkarê lehengên mirovan in û hinek ji wan dijber in ango astengîyan ji lehengan re derdixin, li hember wan şer dikin. Di van çîrokên Prym û Socinî da jî bi pîranî mar, hirç û şêr wekî lehengê sereke carna wekî alîkar/parêzer û carnan jî dijberê/dijminê lehengê mirovî tevdiagerin.

Nirxandin Berhemên Helbestî û Destanî²¹

Berhemên destanî jî çî stranî/helbestî çî pexşan, wekî çîrokan, bi awayekî serkeftî hatine honandin. Dengbêjan di van berhemên de sahnayên şer pir bi hûngulî pêşkêş kirine û hewl dane ku kesên amade hestên guhdaran gur bikin. Heman rêbaz ji bo stranên evînê jî hatiye bikaranîn, bi taybetî dema evîndar hestên xwe pêşkêş dikin an teswîra xweşikbûna (qeşengî) evîndara/ê tê kirin. Li jêr em ê hewl bidin bi riya mînakên van taybetmendîyan derxin pêş.

a) Stranên Evînê

Ji stranên evînê ya herî balkêş ya “Mihemedê Hena”²² ye ku di cildê yekem da cî girtîye, lewre derbarê serborîya keça şêxê Ewêna²³ ku dil dikeve Mihemedê Hena da ye. Mihemedê Hena xortekî xaçperest e û wekî berhevkarê bacê li ser navê metranê Dêra Zaferanê diçe Ewêna. Li wir Medo keça şêx wî dibîne dil dikeviyê, ew red dike lê keçik dev jê bernade. Gelek sergêjî ji Mihemedê Hena re çêdibin lê di encamê da ew û keça şêx dimînin jin û mêrê hevdu. Wekî li jor hate destnîşan kirin di demên borî de bi gelemperî li herêma Tûrabidîn ku suryanî û kurdên misilman digel hev dijîn mêrên misilman bi keçên xaçperest re dizewicîn, heta pîrînan caran xortên misilman keçên xaçperest revandine. Ev cara yekem e ku em li mînakek berovajî rast tînin²⁴.

Mînak strana bi navê “Mêremê” ku di cildê yekem da ye, evîndarê mêr misilman e û hezkirya wî keçek xaçperest bi navê Mêremê ye. Ji rista “ji dêrê heta bdêrê” diyar dibe ku Mêremê xaçperest e. Ev stran jî balkêş e, bi taybetî ji alî teswîra hestên evîndaran ve. Di dirêjahîya stranê da bi mubalexa hatiye teswîrkirin bê çawa Mêremê tevgerîya ye da ku “sayîya delalê” xwe, ku “bi qasî bîst perek lewitî” bû di avê da bişo. Ji bo vîna Mêremê diçe Diyarbekirê, “li ber keleha Heskîfê dibûrê”, ji wir diçe Ridwanê (gundekî bi ser bajarê Batmanê ve ye), derbasî Slîva dibe; bi ava wir ne razî ye ku sayîyê delalê xwe tê de bişo. Ji wir diçe Stewrê (navçeya Mêrdînê), ji wir diçe ser çemê Mûradê, lê ava çemê Mûradê ne li gor dilê Mêremê ye, loma ji wir vedigere Mêrdînê, gundê ‘Eyncewzê. Li wir jî sayîyê delalê xwe naşo, derbasî ser ava Nisêbînê (navçeya Mêrdînê) dibe, li wir sayîyê delalê xwe dişo. (Pirim & Socin, h.b., r. 60-62).

²¹ Berovajî serpehatî û çîrokan berhemên destanî û helbestî bi sernav in.

²² Ev stran du varyant in: Yek jê bê nav e û hem pexşan hem helbestî ye, ya duyem bi sernavê Mihemedê Hena ye û tenê peşan e.

²³ Ewêna di roja me da bajarkek bi Mêrdînê ve ye, bi qasî 30 km dikeve bakurê bajêr.

²⁴ Di pêşgotina xebata xwe da Socinî dibêje ku wî kesek suryan bi navê Cano li Şamê nas kirîye û jê re gelek stran, çîrok û berhemên din yên zargotina kurdî gotine. Gelo stranbêj Cano ye ku ji Socin re ev stran gotîye, ne diyar e, lewre di berhemê da agahî derbarê vê mijarê da ne hatine dayîn.

Di edebiyata devkî ya kurdî da gelek stranên evînê hene ku derbarê nakokîyên navbera du malbatan da ne. Hinek ji van nakokîyan li ser xwestina keçekê derdikevin: ji ber ku malbata keçikê naxwaze ew bi hezkiryê xwe re bizewice, şer di navbera herdu malbatan da derdikeve, di vî şerî da mêr têne kuştin. Strana “Ferho” ku di cildê yekem da ye mîna weha ye. Ferho diçe Xeko keça Îskan Axa dixwaze lê Îskan Axa keça xwe li xulamê xwe Çeto mehr dike. Ferho diçe Çeto dike û Xeko bi zorê direvîne. Li ser vê şer di navbera malbata Ferho û ya Xeko da derdikeve, çend mêran ji hev dikujin lê di dawîyê da Xeko ji Ferho re dimîne. Mijara strana şerê navbera Brahîm Axa û Faris Axa jî derbarê evînek weha de ye. Faris Axa diçe bi ser mala Brahîm Axa de digrê û bi zorê keça wî ji xwe re dibe li ser vê Brahîm Axa jî diçe bi ser mala Faris Axa de digre çar keçan ji mala Faris Axa bi zorê digre tîne. Di dawîyê de Faris Axa, Brahîm Axa dikujê û keça wî li xwe mahr dikê. (Prym & Socin, h.b., r. 46-47).

b) Stranên Şer

Wekî li jor hate destnîşan kirin, di xebata Prym û Socinî da şeş stranên şer hene. Ji wan tenê strana “Osê Zerî” ku di cildê yekem da ye bi devoka Tûrabidîn e; her pênc stranên din bi devoka botan in, lê tevde di forma destanan da hatine gotin. Her şeş jî derbarê nakokî û berberî (berevanî) yê navbera serokeşîran da ne. Ji wan strana *Osê Zerî* û ya *Ehmedê Şeng* helbestî ne. Strana *Osê Zerî* derbarê şerê li ser zozan di navbera malbata *Osê Zerî* û *Xanê Bidlîsê* de derketîye: Malbata *Osê Zerî* pezê xwe tînin zozanê *Xanê Bidlîsê*, ji wa tê xwestin ku ji zozan derkevin, lê qebûl nakin. Li ser vê şer dikin û gelek mêran ji hev dikujin. Dengbêj *Miradê Kinê* jî varyanteke vê stranê gotîye.²⁵ Mijar, bûyer, cîhê bûyerê û lehengên stranê di herdu varyantan da wekî hev in.²⁶ *Miradê Kinê* vê stranê carna pexşan carna bi stran dibêjê, berovajî varyanta berhevkirî ji alî Albert Socinî ve ku bi tevahî helbestî ye. Her weha qewimîna bûyeran jî ji hev cuda ne, lê di varyanta *Miradê Kinê* da jî nakokî li ser zozanê *Xanê Bidlîsê* ye ku malbata *Osê Zerî* hatiye li serê danîye.

Strana “*Ehmedê Şeng*” jî derbarê şer da ye ku di navbera eşîra *Gêsa* û eşîra *Ehmedê Şeng* de derketîye. Taybetmendîyek strana *Ehmedê Şeng* ew e ku di vê stranê da formul²⁷ bi awayekî zîrek hatiye bikaranîn. Mînak ji bo hêza derasayî ya *Ehmedê Şeng* teswîr bike, dengbêj formula jêrîn sê caran bi kar anîye:

Li ser rikêba leylikê wê rabûye
Wekî rima hêzeranî hejandîye
Ser û binê vêkre gihandîye
Rim nêv guhê leylikê da danîye
Sibhan e ji ‘ezameta Xudê, mînayî birûska biharê li ‘erdê wê rijîye
Li çar rexê eskerê *Gêsa* gerîya
Eskerê *Gêsa* bi hev da şidandîye
Xwe li koma ‘eskerê *Gêsa* wê dayîye ji rexê zozanî
Li berîyê re derketîye
Ji qewlê qahêlî dibêjin bîst siwar jê avêtîye²⁸

²⁵ Bnr. Aslan M. E., 2019, *Hostayê Ribabê Miradê Kinê û Analîza Şerê Wî Yê Bi Navê Osê Zerî* (Teza Lîsansa Bilind ya Neçapbûyî), Zanîngeha Van Yüzüncüyil.

²⁶ Ji keynî navê apê *Osê Zerî* ku di varyanta Albert Socin da navê wî *Mîrz[a]* Axa ye, di ya *Miradê Kinê* da Mihemed Axa ye.

²⁷ Formul yek ji taybetmendîyên destanan e. Li gor pisporê Homeros Milman Parry formul “ji bo îfadekirina fikreke/ramanêke bingehîn bikaranîna komeke peyv di bin heman mercên metrîk de.” (Parry, 1971, r. XXXII).

²⁸ Ev formul sê cara hatiye dubare kirin, tenê jimare tê guhertin, pêşî bîst û şeş, piştê bîst û pênc û cara sêyem dibe bîst, bnr. Prym & Socin, 1890, r. 201-214.

c) Destan

Piraniya destanan bi helbestî hatine gotin. Tenê çar ji wan (Rostem I û II, Mem û Zîn, Ferxê û Sittî) pexşan in. Giring e ku bête gotin ku di piraniya destanên ku mijara vê xebatê ne formul nehatine bikaranîn. Tenê di destana “Evdal Omer” û ya “Cimcime Sultan” ku helbestî ne formul hatine bikaranîn. Mînak, ji bo hêza lehengê destanê Evdal Omer diyar bike dengbêj formuleke weha bi kar anîye:

“Evdal mîrek tamam e
‘Eskerî xas û ‘am e
Xudba wê birî Şam e”²⁹

Di destana Cimcime Siltan de jî formul hatiye bikar anîn, bi taybetî dema leheng sond dixwe. Ev formula sondê ku ji devê Cimcime Siltan hatiye gotin:

Ya Îsa bi wî dikim ê rehman e
Bi Xaliqê li erdan û ezman e
Ez bûm Cimcima Sultan e³⁰

Çi pexşan û helbestî, çi tenê helbestî bin, ji naveroka destanan diyar dibe ku vebêjer / dengbêjê wan xwedî huner e û di bikaranîna teswîr û ziman da jî hosta û zîrek e. Mînak di destana *Rustem I* da ku pexşan e, xwe amadekirina Rustem weha hatiye teswîrkirin:

“Subehî rabû, seharê rabû Rexşê Belekî kêşa derê, daxê li çil û çar mextera ‘horî, lRexşê Belek wepalişîn, mehes kir, gelweşîn kir, zînî mirosa ser piştêra kuta, teng û beltengê wi şidandin. Rikêbêt altozî pêve kirin. Şeş gazî çingale ber qelpûza zînî rakirin, qebûrê tîra ber qelpûza zînî rakirin. Lixavê zêrî da ser, gulfig qoteg jê berdan, gihmî û dukar tê deynan. Rostam rabû jpêva bejn û bala xwa wê fekirî, hev zerî, hev kumzerî ser êkûdû wergirtin, beşn û beyan avêt serê xwa, qeftek tîra ber pišta xwa rakirin, kemera xîretê avêt pišta xwa, bazbendê xêrê avêt milê xwa, hingustîra fet’hî kira tiliha xwa, îna keşarî bstoyê xwada kêşa, elmasê hindî avêt pišta xwa, metalê pîlayî avêt paşpîlê xwa, çekmanê zer pê xwada kêşa, qotya serêdûkî mel’hemê slêmanî avêta delxanêda, pê xwa bi rikêbê deynat, destê rastê avêt gurzê giran, hezar û êk xunkarî, destê çepê avêt rima hijde gaz, dêna ser milê xwa” (Prym & Socin, 1890, r. 95).

Çawa ku mirov dibîne vebêjer/dengbêj li vir taswîrek derasayî kirîye. Çiqas bi hêz be jî gelo pêkan e ku mirovek karibe ewqas çek û sîleh li ser xwe hilgire? Bê gûman ev di jiyana rasteqîn da ne pêkan e. Lê dema mijar lehengê destanê Rustem be ku di dirêjayîya destanê de wekî kesekî derasayî tê teswîr kirin, tu kes vê pirsîyarê nake û bi gotina gelêrî vebêjer “li derewê naqelibêne” ango jê re nabêje “te çiqas derew kir”. Heman teswîrên derasayî di varyanta duyem ya destana Rustem da jî tê kirin, bi taybetî dema vebêjer behsa hespê Rustem, Rexşê Belek dike û dibêje bê çawa ji bahrê derketîye û dûre ew û Rustem bi hev re ketine berxwedanê. Li gor teswîra vebêjer ji sibehî ta piştî nivro Rustem û Rexşê Belek li ber hev didin lê yek zora yê dî nabe, ta ku Rustem dibê “ez Rustemê Zal im” û dema hesp dengê wî dike xwe teslîmî wî dike. Piştî ku hesp hogirî wî dibe Rustem lê siwar dibe û dibe mal û wî ji bo siwarîya rêya dîr amade dike. Bi heman şeweya mubalexe vebêjer teswîra

²⁹ Ev formul di drêjayîya destanê da gelek caran hatiye dubare kirin, bnr. Prym & Socin, 1890, r. 234-239.

³⁰ Ev formul jî wekî ya jorîn di drêjayîya destanê da gelek caran hatiye dubare kirin, bnr. Prym & Socin, 1890, rr. 174-180.

amadekirina hesp dike. Piştî amadekarîyan Rustem li Rexşê Belek siwar dibe û diçe şerê “kafirê Tûranê” û wî dikuje. Ev şerê li hember kafirê Tûranê weha hatiye teswîr kirin: “Rostem li ser peya bû, herdu guhêd vî kafirî jê kirin, danîn ser piştê Rexşê. Rostem vegera hate mal. Îranî hatin pêşva, xeza lê pîroz kirin. Zîn li ser serê wî reşandin. Rostem guhik bir diwana Keyxusra Paşa. *Pazde fêris rûniştin ser, qasî ma' hfûrek ji ber wan zêde bû.*³¹” (Prym & Socin, 1890, r. 108). Ger guhek ji yên kafirê Tûranê evqas gewre bê, gelo bedena wî çendî ye? Ya rast mubalexeya ku derbarê gewreyî ya kafirê Tûranê hatiye kirin ji bo hêza derasayî bê hempa ya Rustem bête destnîşankirin.

Ev hostayî û huner di teswîra lehengên stranên şeran da jî xwe dide der. Mînak lehengîya Osê Zerî ku me li jor behs kir weha hatiye taswîrkirin: Piştî ku li diwana Xanê Bidlîsê apê wî Mîrz Axa tê kuştin, Osê êrişî kesên diwanê dike, bîst û heft kesan ji wan dikuje, diraje termê apê xwe û diçe li hespê xwe swar dibe, dikeve rê; di rê da li kemînê rast tê, ji lingê xwe birîndar dibe lê dîsa jî hêza xwe winda nake û sih zilamên din dikujê (Prym & Socin, 1887, rr. 36-37). Bi heman şeweyî maldarî (dewlemendî) ya Ferho Axa weha hatiye taswîrkirin. Dengbêj, da ku balê bikşênê ser vê maldarîyê, çûna Ferho ya ji bo xwazgînîya keça Îskan Axa Xecko, weha taswîr dike:

“Çar qantira pere bar kirîya;
Bsahrîyê dane rê, ketîya
Li mala Îskan Axa danîya
Go, Ferho hal û hewalê ta çiya?
Go, mi çar bar pere anîya
Ji boyî Xecko ji boy xwazgînîya
Dibê Xecko qebûl nekirîya”, (Prym & Socin, 1887, r. 39).

Herçiqas wekî me li jor destnîşan kir, nivîskaran derbarê dengbêjan da zêde agahî nedabin jî, ji teswîra sahneyên şer ên destana Rustem diyar dibe ku heman kesî / kesan ev stranên şer û destanên cildê duyem navborî gotine. Diyar e ku dengbêj an dengbêjên van berheman, wekî hemû dengbêjan, pir girîngî dane taswîra sahneyên şer, lehengî û hêza bedenî û aborî ya lehengan. Ji alî taswîra sahneyên şer ve, destan û stranên şer yên di cildê duyem da pir dişibin destana *Îliyada* ya Homeros. Wekî em dizanin, taybetmendîya herî bingehîn ya *Îliyada* taswîra hostayî ya sahneyên şer û lehengîya lehengan in. Bê gûman ev hostayî û şiyankarîya dengbêjîyê di piranîya afirandin û îcrakirina berhemên destanî yên kurdî da xwe dide der, lê ji ber sînardarkirina xebatê bi berhemên xabata Prym û Socinî me mînak ji destanên din nedan. Gelek berhemên destanî yên zargotina kurda hene ku lêkolînên berfireh dikarin li ser wan bînin kirin.

Encam

Ji nîrxandin û analîza berhemên di xebata keleporî ya Prym û Socinî sê xalên balkêş derdikevin pêş: yek jê avahîsazîya çîrokên derasayî yên gelêrî û berhemên destanî yên kurdî ye. Wekî li jor hate destnîşankirin, hem ji alî leheng û kiryarên wan ve hem ji alî qewimîna bûyeran ve çîrokên di vê xebata keleporî da cî girtine bi hêmanên derasayî dagirtî ne. Heta mirov dikare bibêje ku avahîsazîya wan li ser van bûyer û hêmanên derasayî hatiye saz kirin. Wekî ji mînakên ku ji çavkanîyên din hatin dayîn jî diyar e heman leheng, kiryar û hêmanên derasayî di gelek çîrokên kurdî da hene. Herweha di van çîrokên da bi gelemperî lehengên wekî mar, hirç, şêr, efrît, teyrê sîmir, hwd. digel lehengên mirovî (ku xwedî kiryar û hêzên derasayî ne) tevdigerin; carinan wekî dijberên lehengên mirov carinan jî wekî alîkarên wan û hevalbendên wan in.

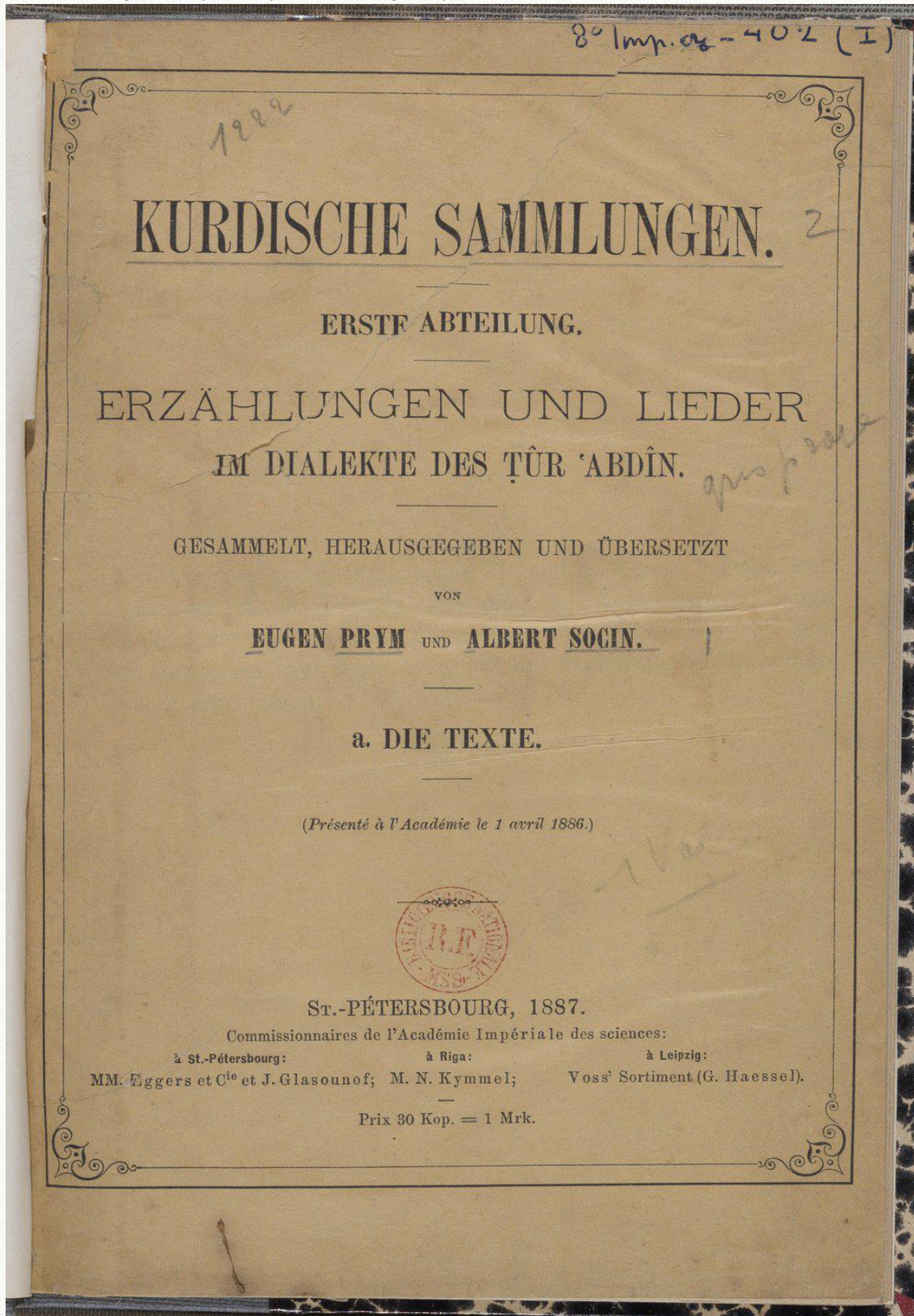
³¹ Ji alî min ve hatiye paldayîn (îtalîk).

Herçiqas di berhemên destanî da jî heman hêman û kiryarên derasayî hebin jî berovajî çîrokan di van berheman da leheng û karakterên lawir (heywan) an efsûnî (efrît, cin) tune ne. Dibe ku di hinekan da hebe lê ne di berhemên kelepora Prym û Socinî da ne di mînakên ku berdestê me da em lê rast nehatin. Berovajî çîrokan berhemên destanî ji alî taswîrên derbarê leheng, maldarî û kiryarên wan yê derasayî pir dewlemend in. Ji çend mînakên ku li jor hatine dayîn jî ev yek diyar dibe. Bêgûman çîrokên derasayî yê gelêrî çî berhemên destanî yê kurdî ji gelek hêlan ve (wekî hevoksazî, bikaranîna rengdêran, erdnîgarî, têkilîyên mirovanîyê bi taybetî û têkilîyên civakî bi gelemperî) dikarin bibin mijarên lêkolînên pir berfireh. Ev bar jî li ser milê pisporên sehayên navborî dimîne;

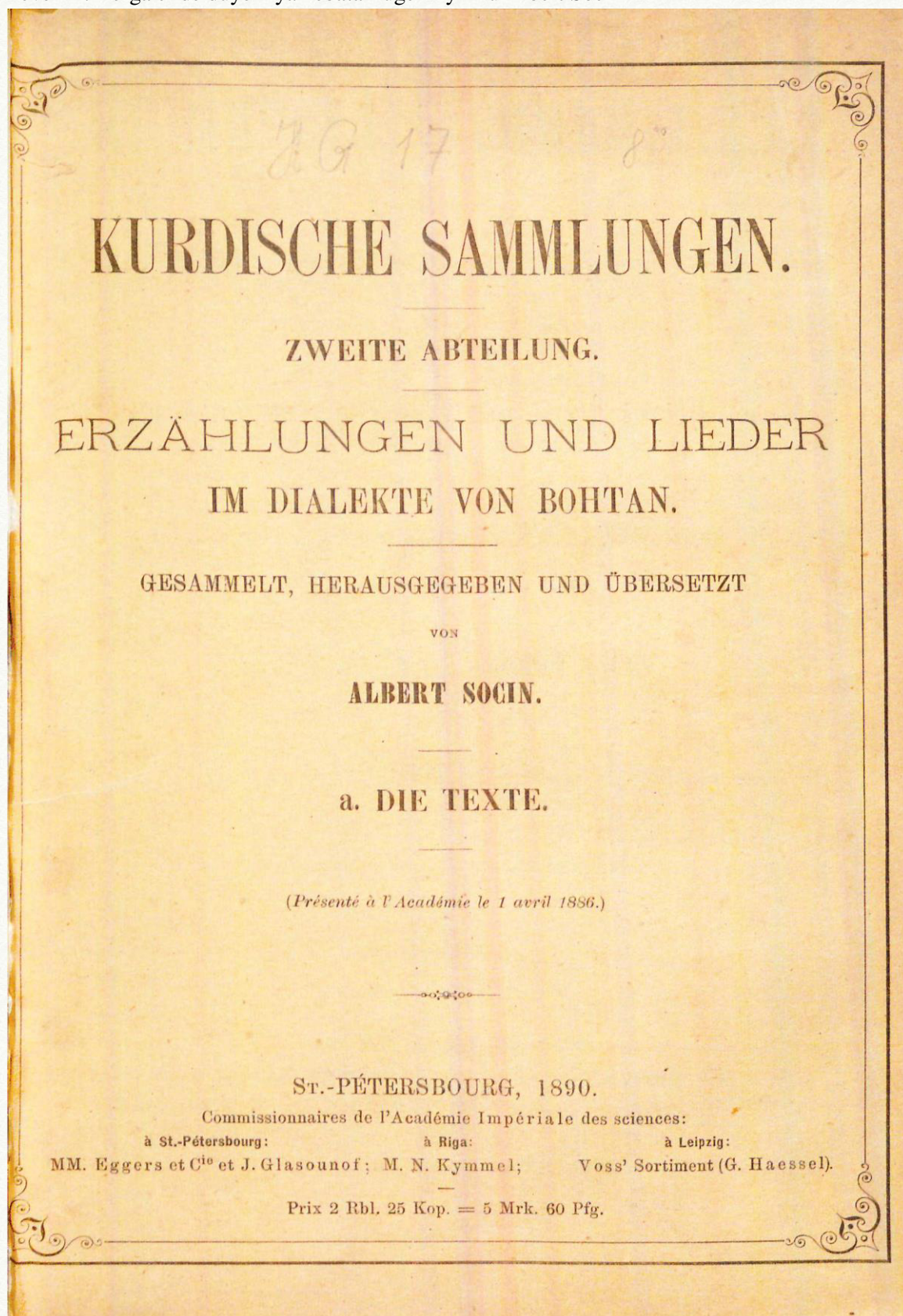
ÇAVKANÎ

- Amêdî, S. B. (2013). *Folklor a Kurdî*, Diyarbakir: Lîs.
- Aslan, M. E. (201). *Hostayê Ribabê Miradê Kinê û Analîza Şerê Wî Yê Bi Navê Osê Zerî* (Teza Lîsansa Bilind ya Neçapbûyî), Zanîngeha Van Yuzuncuyil.
- Celîl, O. & Celîl, C. (1978). *Zargotîna Kurda, Para I*, Moskva: Neşîrxana Naûka.
- (2015). *Zargotîna Kurda: Çîrok, Çîvanok*, Benda 9, Wien: Înstîtûta Kurdzanîyê.
- Cindî, H. (2016). *Folklor a Kurmancîyê (Berevok)*, Diyarbakir: Lîs.
- Dorson, R. M. (1963). Current Folklor Teories, *Current Anthropology*, 4(1) 93-112
- Jaba, A. (1860). *Recueil da Notices et Récits Kourdes, servant à la connaissance da la langue, da la littérature et des tribus du Kourdistan* St. Petersburg.
- Justi, F. (1878). *Les noms d'animaux en Kurde*, Paris.
- Le Coq von, A. (1903). *Kurdische Texte: Kurmangi-Erzählungen und Lieder*, Berlin: Zweiter Teil.
- Lerch, P. I. (1857). *Forschungen uber die Kurden und die Iranischen Nord-Chladaer*, St. Petersburg
- Makas, H. (1900). *Kurdische Texte im Kurmanji Dialekte aus der Gegend von Mardin*, Heidelberg
- Mann, O. (1906). *Die Mundart Der Mukri-Kurden*, Berlin: Druck Und Verlag, Von Georg Reimer.
- Orbeli, I. A. (2011). *Li Muksê Folklor û Jiyana Rojane* (Amd. Hakan S.), İstanbul: Nûbihar
- Parry, M. (1971). *The Making of Homeric Verse. The Collected Papers of Milman Parry* (ed. Parry Adam), Oxford: Clarendon Press.
- Prym E. & Socin A., 1887, *Kurdische Sammlungen*, St. Petersburg.
- Prym E. & Socin A., 1890, *Kurdische Sammlungen*, St. Petersburg. Haykûnî, S., 1904, *Destanên Ermenî-Kurdî* Moskva.

Pêvek I: Berga cildê yekem ya xebata Eugen Prym û Albert Socin

Pêvek II: Berga cildê duyem ya xebata Eugen Pyrm û Albert Socin

Pêvek III: Destpêka destana Cincime Siltan

174

XXXIX.

225 rekêbi ldindilê girtîa,
 ženû sundê-vî baţâl bûya,
 žsar piştâ dündüle payâ buya.

XXXIX (12).

jimjima sultân^{a)}.

röžakî beröžêda
 šim;ûn u-;îsa cön berävêda¹⁾,
 kelohâya²⁾ dîd berêda.
 šim;ûni pehna-ħva lêda.
 5 ;îsâ râbî bevê-gâve,
 lekelohai kir selâve.
 gō yâ ;îsâ tu cî-tki levê-nâve?
 gō yâ kelohî lerêa,
 tû b^vî-ki-yê-ħudêa³⁾,
 10 rôža tu bû židaêa,
 tui nêr⁴⁾ bû âne mêa?
 yâ kelohê le;ardâna,
 tu b^vû-ki e-raħmâna,
 bêža min tu j^hû bî âne musulmâna?
 15 gō nâi j^hû bûm nâi musulmâna,
 nai fellâh bûm nai gōrâna,
 kâfiri mirtâd ° bûm⁵⁾,
 gâyakî câr-cav⁶⁾ ħabûn,

^{a)} Das hier folgende Stück dürfte ein Bruchteil eines grösseren Ganzes und zwar eines Strophenepos sein; der Text ist jedoch sehr verderbt, so dass oft fraglich bleibt, wie die Verszeilen von einander abzutrennen sind. Ich habe daher den Text genau nach dem Manuscripte abdrucken lassen. — Das Metrum war ursprünglich wohl $\text{—} \times \text{—} \times \text{—} \times \text{—} \times \text{—}$; in Vers 104 — 142 wechselte damit jambischer Rythmus. Emendationen zu diesem Stücke zu geben, habe ich unterlassen. Das Stück wurde in Sacho niedergeschrieben.

¹⁾ U. rāhu biddarb. — ²⁾ Prosa keloh. — ³⁾ Mscr. b^vîkî yêh^o; U. billat; alêki (sic; so immer). O. Gl.: die Kurden schwören bevî-dkum ya-ħudê. —

⁴⁾ Mscr. tû inêr. — ⁵⁾ Mscr. mirtu (v. l. mirta) debûm; U.: murtad maqlûb. —

⁶⁾ sp. cab.

Pêvek IV: Destpêka destana Rustem

90

XXXIII.

bûm⁶⁶rin tēr nâhun. gōd hun sei bi-sitîr⁶⁷) bin, hūn žomâri rûstîr bin hâta
hūn bûm⁶⁶rin, cāvê-va⁶⁸) lbar dâstê hâlkê bîd. véja fârhō du:â l̥va kir:

žobahâšte hâta dôžeh⁶⁹),
fârhê avdal pâše sittiyê⁷⁰),
išâlla nâminît sê rôžê.

5

fârhō žobâžerî dârkât cū lenāv búqçê u-bâgeda, rûnîšt hâta evâri, evâri
hâta mâl, vé šavê nevîst, dîtra rôžê milyâkât hâta şar, rûha-vî stând. dah
gâz kûtân žêra âni kûfn kir, helgirt bir vašârd⁷¹). «žvêre hâtîm rahmât
l̥dei bâbêd gohdâra.

XXXIII (10).

rōstam I¹).

10

*gō jârag žejâra, — rahmât l̥dei bâbêd ° gohdâra²). — gō zegaltê l̥solmê
bū³), — hamzalmâkkê u-medîne bū⁴), — kei hîsrâ pâšâ pâšâe irâne bū⁵),
— rōstam fêrisê-vî bū, — *peñjî peñj feris şar tâhte irâne runîştebun⁶), —
*bêžim-tâ kí bū kí nabū⁷), — *nâve-vân bêžim⁸) rōstam bu⁹), — kure
15 zâlê bu, — zâl kurê qarê bu¹⁰), — qâr kurê sâmé bū, — sâm kurê pîrî bū.
— pîr kurê nâlimâ bu¹¹), — nâlimâ kurê qaiterân bū¹²), — qaiterân kurê

⁶⁶) Mscr. bûberin, wohl Schreibfehler. — ⁶⁷) Mscr. sei bir si tir bin. Gl. «seid ohne siter». — ⁶⁸) Mscr. vañ, U. şenkum. — ⁶⁹) v. l. dôže. — ⁷⁰) sic; ohne Reim! — ⁷¹) v. l. fašârd.

¹) Da das hier folgende Stück für das Verständnis grosse Schwierigkeiten bietet, so stand ich, nachdem ich mir den Anfang der Erzählung hatte dictiren lassen, bald davon ab, weiter zu schreiben. Später liess ich mir das Ganze dennoch dictiren. Daher kommt es, dass der Anfang der Erzählung in doppelter, die Einleitung über die Abstammung Rustems (welche übrigens sehr schwer verständlich ist), sogar in dreifacher Gestalt (in den Anm. mit a, b, c bez.; letzterem folge ich meistens) vorliegt. Sehr stark ist ausserdem die Umgestaltung, welche der Text dieser Erzählung durch den Erklärer (E.) erfuh. — ²) fehlt a. — ³) a zegaltên solmêbu; b õ zegaltêl ° zolmê bu. — E. zältê l̥solmêbū. — U. solm = zâlim. — ⁴) a hamza má kauma dînebu; b hamzâl makañ ma dîne bū. — ⁵) a hîsrâ; b pâšâve. — ⁶) fehlt a und b. — ⁷) fehlt a. — ⁸) fehlt a und b. Nach bêžim fügte E. zu c hinzu hân tûzî, nâžâr, hân qubâd, gêve u-gohdarz, ferâmaş, ferâmaş eñinc. — ⁹) bu fehlt a und b. — ¹⁰) b und c qarê; vgl. unten die Parallelstelle p. 103. — ¹¹) bū fehlt a und b; so auch meist im Folgenden. — E. fügt bei nâlimâ kurê qawiyâ, qawiyâ kurê qaiterân — ¹²) a kait°; b kait° und qait°.

qāmerán bŭ¹³), — qāmerán žnaŷíŷe ādam bŭ¹⁴). gurgí kuré melādí bu¹⁵),
— fēdars zavāŷe rōstamí bu, — béžan hvarzāe rōstamí bu, — gurinís
brāŷe rōstamí bu, — kāsīmē kūn¹⁶) hŷváhar, — farāmās ē-hŷínċ¹⁷) bŭ. —
divánaŷa afrasāi pašāe kāfirā bŭ¹⁸). — nāvēt ħakīmēt-vi nāvéd bāžāra bun¹⁹),
— gōt hāt ħaqāŷe ċiní²⁰), — hāt pilá-bandé hindi²¹), — hāt ickāpīŷe 5
barbari, — hāt ickāpīŷe kašāni²²), — hāt selmānē síndi²³), — hāt pirāne
vai ŷar máleĥŷŷi bu, — pirāni kaŷakāni, — ħemētāt ĵamšís²⁴) ĵamšār²⁵)
ĵambāk, — *áŷa ldivāne afrasāi bŭn, — áŷa fērisē dafrasāi bŭn²⁵).

rōžag²⁶) rābŭ rōstām, lecil u-cār mahtarā ħorí²⁷), leraĥšá baĵák vapá-
leži²⁸), maĥáss u-ġalvašín ker, zín avēta ŷar pišté²⁹), táŷng u-bálatāŷngēt³⁰)-vī 10
šēdāndin, rekēbēt yaldozí³¹) pē vakerin, šaš ġazé ċingála bar qalpŷsa³²) ziní
rákerin, legávē zērí dā ŷar, *gullifk ŷ-kotĵk³³) žē bārdān, ġehíp u-dekarċ tē
deinān. rōstām rābŷ žpēva, bážnē u-bālaya-*ĥo ma³⁴) fakeri, ħav zērí ħav
kúmzerí ŷar-ēkudŷ varġirtin, tír u-kevān bar pištá-ĥo rákerin, iná kašarí
bstŷŷi-ĥva dakešá³⁵), ħuŷġustíra faĥĥi ġirá telíá-ĥvá, almāse hindi³⁶) avēta 15
pištá-ĥva, ċakmānu zar pē-ĥva dakešá, kŷtiya dohné sanadŷki³⁷) maĥáme
slēmāni avēta daġāneda, pē-ĥvá kira rekēbe, suwār bu. daž avéd ° gurzē
ġrān, hežār u-ēk ĥunkāri³⁸), deiná ŷar milé-ĥva. daštē ċapē avēt rumá ħašda

¹³) a b c neben kā°. — ¹⁴) a kāmērān naŷi ādam. — ¹⁵) dies und das
Folgende fehlt a. — ¹⁶) U. a;raj. — ¹⁷) E. ē-hŷínċ. — U. maqlŷb, in Prosa ĥēj.
— ¹⁸) E. l°di°. — Hier wieder b: afresāi pašāe tŷrānē bŭ. — ¹⁹) b ħakēmē-vi
bāžāre bŭ. — ²⁰) b bloss ħaqāe ċiní bŭ. E. qāqāne. — ²¹) b am Schlusse bŭ.
E. pŷlabānde. — ²²) b beidemale ickā pusē (sic); die Namen umgestellt. —
²³) fehlt b. — ²⁴) E. ĵamšir. — ²⁵) b avá divānē afrasāi bŭn. — ²⁶) Auch das
Folgende liegt teilweise in doppelter Recension (a b) vor; dazu kommen die
Parallelst. p. 95, 4; 102, 21; 107, 9. Ich führe nur wichtigere Var. an. — ²⁷) b
dange lecil u-cār mahterā (U. saiyis) ĥorí. — ²⁸) fehlt b; E. vaba°; a vapá-
liši. — Ohne U., viell. vom pers. بلیشت. — ²⁹) b zinē merōsā (O. Gl. «Name»,
vgl. jedoch XXXIV Anm. 17 zur Uebers.) ŷar (E. l°sar) pišté rakotá (U. da-
rabu). — ³⁰) Von hier an bloss nach einem Text. — ³¹) so E.; urspr. altŷzí.
O. Gl. yāldŷz. — ³²) urspr. kaspŷza; wohl Fehler. — ³³) urspr. gulliv go
kot°; sp. E. gul° ko qotās žē; p. 95, 7 qotās. — gul° O. Gl. Vorderhemdchen
ist viell pers. كليم; qotās U. šāmŷt. Vgl. JJ. قونك. — ³⁴) sp. E. ĥva fa°. —
³⁵) sp. E. inān qašarí. — ³⁶) sp. E. dindi ohne U. — ³⁷) nach E.; urspr. sala-
dŷki. — ³⁸) so E.; urspr. (an verschiedenen Stellen) unkāri, umkāri, unkaŷri
(U. baĥmān, maŷ); an einer Stelle auch hežārēk. Vgl. zu JJ. كنتكار Garzoni
unter «peso».